

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ (1208-1220) ԴՐԱՄՆԵՐԸ

Ռուբինեան հարստութեան Լեւոն Բ. թագաւորի (1270-1289) մահուան կենդանի էին իր Կեռան թագուհին, հինգ որդիներն ու չորս դստրերը: Իր Զապէլ դուստրը ամուսնացաւ Կիպրոսի թագաւորին եղբօրը, Ռիթան ամուսնացաւ Միքայէլ Թ.ին ու եղաւ Բիւզանդիոնի կայսրուհին, եւ միւս երկուքը ամուսնացան Խաչակիր իշխաններուն հետ: Իր հինգ որդիները՝ Հեթում, Թորոս, Սմբատ, Կոստանդին եւ Օշին բազմեցան Կիլիկիոյ գահին վրայ¹:

Հեթում Բ. (1289-1293, 1295-1296, 1299-1305) յաջորդեց Լեւոն Բ.ին ու գահ նստաւ երբ արդէն արեւելքի մէջ լատին Խաչակիր իշխանութիւնները սկսած էին տապալիլ Եգիպտոսի Մամլուքներու տեւական արշաւանքներուն ներքեւ: Հեթում երբեք թագաւոր չօթուեցաւ ու իր ընդմիջուած երեք իշխանութեանց շրջանները լի էին ներքին ու արտաքին դժուարութիւններով: Յուսահատած քաղաքական պայմաններէն հրաժարեցաւ գահէն ու քաշուեցաւ վանք: Իր յաջորդ եղբայրը՝ Թորոս (1293-1295) նստաւ գահին վրայ: Երկու տարի ետք Թորոսի ու ազնուականներու ինդերանքով Հեթում կրկին բարձրացաւ Կիլիկիոյ գահը: Հեթում նորոգեց Կիլիկեան Հայաստանի դաշինքը մոնղոլներուն հետ եւ ջանաց ամրապնդել իր յարաբերութիւնները Կիպրոսի հետ, որ արեւելքի մէջ դոյատեւող միակ այլ քրիստոնեայ թագաւորութիւնն էր: 1296-ին Հեթում Կիլիկիոյ թագաւորութեան գահին խնամակալութիւնը յանձնեց իր եղբօր Սմբատին ու ինք եւ Թորոս Կոստանդնուպոլիս ճամբորդեցին այցելելու համար իրենց Ռիթա քրոջը: Հեթում նաեւ կը հետապնդէր քաղաքական նպատակներ²:

¹ Ժ.Ա.Գ. ԴԸ ՄՈՐԳԱՆ, Հայ ժողովուրդի պատմութիւնը (Պոսթըն, 1947), էջ 268-272:

² Նշ. աշխ., էջ 272-274:

Սմբատ (1296-1298) իր երկու եղբայրներուն բացակայութենէն օգտուելով բռնադրաւեց զահր եւ ինքզինք թագաւոր հռչակեց: Իրենց Կիլիկիա վերադարձին, Հեթում եւ Թորոս կէս ճամբուն ձերբակալուեցան Սմբատին կողմէ: Թորոսը խեղդամահ ըրին ու Հեթումի ալ աչքերը տաղելով զինք կուրցուցին³:

Կոստանդին Ա. (1298-1299), Լեւոն Բ-ի չորրորդ որդին, նողկանք կը զգայ կատարուածներուն համար. Սմբատը կը ձերբակալէ ու կը բանտարկէ, Հեթում Բ-ը ազատ կ'արձակէ, ու զահր կը գրաւէ ու ինքզինք թագաւոր կը յայտարարէ⁴: Տարի մը յետոյ Հեթումին աչքերը կը բուժուին ու տեսնելու կը սկսին: Ժողովուրդը եւ ազնուական դասակարգը կ'ուզեն որ Հեթում ետ հաստատուի Կիլիկիոյ գահին վրայ: Կոստանդին ազատ կ'արձակէ Սմբատը ու երկուքը միատեղ կը կռուին երկրի օրինաւոր թագաւորին՝ Հեթումի դէմ: Հեթում պատերազմի մէջ կը յաղթէ Կոստանդինի ու Սմբատի եւ կ'աքսորէ զիրենք Կոստանդնուպոլիս: Հեթում երրորդ անգամ ըլլալով ձեռք կ'առնէ երկրին ղեկավարութիւնը, երբ երկիրը ներխուժուած էր Մամլուքներու կողմէ եւ մեծ կորուստներ ունեցած⁵:

Հեթում դարձեալ հրաժարեցաւ իր գահէն ի պատիւ իր եղբոր Թորոսի որդիին Լեւոն Գ-ին (1301-1307): Արդէն 1301 թուականին Լեւոն նշանակուած էր որպէս աթոռակից Հեթումին⁶: 1307 Լեւոն Գ. եւ Հեթում Բ. դաւաճանութեամբ կը սպաննուին հայերու դաշնակից մոնղոլ հրամանատար Պիլարդուի կողմէ: Ոմանք կ'ենթադրեն, թէ այս անարդ ռճիրը կատարուած է թելադրութեամբ այն հայերու, որոնք հակառակ էին Հեթում Բ-ի եւ Լեւոն Գ-ի մերձեցման հռոմէական եկեղեցիին: Ուրիշներ առաջ կը քնն այն տեսակէտը, թէ Պիլարդու հրամանատարը քէն կը պահէր քանի որ Հեթում մերժած էր Սիսի մէջ մզկիթ մը կանգնեցնելու Պիլարդուի առաջարկը⁷:

³ Նշ. աշխ., էջ 274-276.

⁴ Նշ. աշխ.

⁵ Նշ. աշխ., էջ 276-277.

⁶ ՊՏՈՒԿԵԱՆ ԶԱՐԵՀ Պ., Կիլիկեան Հայաստանի դրամները [ԿՀՀ] (Նախնական անդերէն տարբերակը հրատարակուած Նիւ Եորք, 1962. հայերէնը՝ Վիեննա, 1963), էջ 15-16.

⁷ KURKJIAN V. M., A History of Armenia (Նիւ Եորք, 1964), էջ 254.

Օշին, Լեւոն Բ-ի հինգերորդ որդին, իմանալով այս անարդ սպանութիւնները, արքայական գումարտակով մը կը խուժէ։ Անարգաքա, ու մոնղոլները երկրէն դուրս կը վռնտէ։ Մեծ Խանը երբ կ'իմանայ Օշինի գանգատները, գլխատել կու տայ մոնղոլ հրամանատար Պիլարդուին⁸։

Օշին (1308-1320) կը վերադառնայ Տարսոն, ուր թագաւոր կը պսակուի⁹։ Օգնութեան կը դիմէ Արեւմուտք, բայց անօգուտ։ Արեւմուտքը չէր հետաքրքրուեր Մերձաւոր Արեւելքով եւ եթէ նոյն իսկ ուզէր, չէր կրնար ազատագրել սրբատեղիները՝ ուրեմն Կիլիկիան երկրորդական կարեւորութիւն ունէր։ Մամլուք սուլթան Նասիր ալ-Դին Մուհամմէդ (1293-1341) 20,000 Մամլուք զինուորներով եւ Քոնիայի թուրքերուն հետ դաշնակցութեամբ, կը ներխուժէ Կիլիկիա եւ կը յառաջանայ մինչեւ Սիս ու Այաս առանց դիմադրութեան։ 1320 Սեպտեմբերին Սպարապետ Օշին Պայլն ու իր եղբայրը Կոստանդինը հայկական զօրքերով կը յարձակին թշնամիին վրայ ու զիրենք կը շրջապատեն Այաս նաւահանգիստին մէջ։ Թշնամին 6,000 դիակ կը ձգէ ետին ու մնացածը երկրէն դուրս կը վռնտուի։ Երբ յաղթական հայկական բանակը կը մտնէ Սիս, Օշին արդէն վախճանած էր 20 Յուլիս 1320-ին, Կիլիկիոյ դահլ ժառանգ ձգելով իր տասնամեայ որդի՝ Լեւոնին¹⁰։

Լեւոն Բ-ի բոլոր որդիները, ի բացառեալ Թորոսէն, հատանեցին իրենց դրամները¹¹։ Հեթում թողարկեց խաչակիրներու նման մանր արծաթապղինձներ՝ կոչուած բիլլոն եւ երկու տեսակ պղնձեայ դրամներ (քարտէզ)։ Սմբատ թողարկեց երեք տեսակ արծաթեայ դրամներ (օծման դրամ, դրամ ու կիսադրամ) եւ փոքր պղնձեայ դրամ մը (փող)։ Կոստանդին թողարկեց ոսկեայ դահկաններ, արծաթեայ դրամներ ու պղնձեայ քարտէզներ։

Օշին թողարկեց արծաթեայ օծման դրամ, կիսադրամ կամ կէս օծման դրամ, թագուորին (արժէքազրկուած արծաթեայ

⁸ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, ԿՀԴ, էջ 16-17։

⁹ ԴԸ ՄՈՐԳԱՆ, էջ 278-279։

¹⁰ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ ՀԱՅՐ ՎԱՀԱՆ, Պատմութիւն հայոց (Վենետիկ, 1975), էջ 251-253։

¹¹ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, ԿՀԴ, էջ 314-336, 353-368; Y. T. NERCESSIAN, Armenian Coins and Their Values [ACV] (Լոս Անճելէս, 1995), էջ 143-150, 155-158։

դրամ), ինչպէս նաեւ պղնձեայ փող: Յաւելեալ կերպով գոյութիւն ունին Օշինի դրամները կրկնադրոշմուած ալ-Նասիր ալ-Դին Մուհամմէդի արաբատառ կնիքներով: Օշինի դրամներուն մէջ իր թագուորինն ու փողը իր ամէնէն հասարակ դրամներն են: Յաւ ի սիրտ պէտք է հոս յիշել, որ այս երկու դրամական միավորները հատանուած են անփութութեամբ եւ դժուար է զանոնք գտնել լաւ պահպանուած ու ընտրեալ վիճակի մէջ:

Օշինի օծման դրամը

Օշինի օծման դրամները գեղատիպ ու հագուադիւտ են: Այս արծաթեայ դրամները շատ աւելի խնամքով պատրաստուած են քան թէ իր թագուորինն ու փողը, ունին բարձր արուեստ, ինչպէս նաեւ աւելի քան 80 առ հարիւր զուտ արծաթ: Երեսի դրոշմը նման է Լեւոն Ա. թագաւորի (1298-1319) դրամի պատկերատիպին (Տախտակ 1, նկար Ա), ուր թագաւորը բազմած է իր գահին վրայ եւ աջ ձեռքով կը բռնէ խաչ մը, իսկ ձախով՝ շուշան մը: Ըստ Հայր Կղեմէս Սիպիւեանի, «Կ'երեւայ որ միայն իբրեւ Լեւոն Բ.ի ճշմարիտ յաջորդ ըլլալը ցուցնելու, կամ թէ անոր յիշատակին յարգութիւն մը ցոյց տալու համար միայն առաջին տարիները դրոշմել տուած ըլլայ, կամ թէ թագաւոր օծուելու ատեն իբրեւ օծման դրամ ...»¹²: Յաւելեալ կերպով դրամի երեսին վրայ, աջ դաշտին մէջ, շուշանին վերեւ դրոշմուած է հրեշտակ մը կամ ձեռք մը որ երկարած երկու մատ ունի:

Օշին թագաւորին օծման դրամին համեմատական արժէքը տեղադրելու համար անհրաժեշտ է քննել եւ տեսնել, թէ քանի դրամագէտներ այս դրամին մասին գրած են անցեալին մէջ:

Ռուբինեան դրամներու մասին ամէնէն կանոնի դրուած մենագրութիւնն է Մ. Բրոսէի գիրքը¹³: Բրոսէ նկարագրեց 18 կըտոր դրամ իր գիրքին մէջ: Թէեւ Օշինի անունը կը յիշուի հոս, սակայն ոչ մէկ բառ իր օծման դրամի մասին:

¹² ՍիդիլԷԱՆ ՀԱՅՐ ԿՂԵՄԷՍ, Դասաւորութիւն Ռուբէնեան դրամոց (Վիեննա, 1892), էջ 54- 55, «Յաւելուած», էջ 11-12:

¹³ BROSSET M., Monographie des monnaies arméniennes (Մ. Պետերսբուրգ, 1839), 44 էջ, 2 տախտակ:

Ասկէ յետոյ կը հանդիպինք Վ. Լանգլուայի գիրքին¹⁴: Լանգլուա ցուցակագրեց 69 կտոր դրամ: Հոս կարծես կը նկարագրուի Օշինի օծման դրամ մը, սակայն կռնակի խորագրութիւնը օծման դրամի խորագրութեան չի նմանիր: Երեսի նկարագրութիւնը՝ Օշին նստած է իր գահին վրայ, իր անունն ու տիտղոսը: Կռնակին վրայ խաչ մը երկու կանգնած առիւծներու միջեւ, խորագրութիւնը «Շիմեալ ի Բաղաբն ի Սիս», որ կը պատկանի իր պղնձեայ փող եւ արծաթեայ թագուորին դրամներուն եւ ոչ թէ օծման դրամին: Նաեւ Օշինի գլխուն մօտ Աստուածային Աջը չի յիշուիր: Օծման դրամները ունին «Կարուղուրեամբն Աստուծոյ» խորագրութեան ձեւը: Ուրեմն Լանգլուա միայն լսած է, թէ Կ. Պոլսոյ մէջ Սերովբէ Ալիշան օծման դրամ մը ունի եւ խորհելով թէ այս դրամին խորագրութիւնները միւսներուն կը նմանին, այդպէս ալ գրած է իր յօդուածին¹⁵ մէջ, զոր ապա երկու տարի ետք վերահրատարակեց իր գիրքին մէջ (էջ 70, թիւ 40): Թէեւ Հայր կղեմէս Սիպիլեան նկարագրեց¹⁶ Լանգլուայի գիրքին մասին քսաներեք «անճշդութիւնք», սակայն կ'երեւի որ այս մէկը շատ կարեւոր չնկատուելով չէ ցանկագրուած՝ կամ ալ Սիպիլեանի աչքէն վրիպած է:

1892 թուականին լոյս տեսաւ Սիպիլեանի գիրքին յետ մահու հրատարակութիւնը: Հոս Սիպիլեան նկարագրեց Օշինի օծման դրամ մը իր գիրքին «Ցաւելուածին» մէջ. «Այս գեղեցիկ դրամը Լեւոն Բ.ի սովորական արծաթներուն դրոշմին կը նմանի, միայն այս տարբերութեամբ որ երկիւմբէն ձեռք մ'երկնալով թագաւորը կ'օրհնէ: Այս ձեռքին միայն երկու մատներն երկնցած կ'երեւան, ինչպէս որ մինչեւ հիմա Հայոց մէջ նոյն սովորութիւնը պահուած է»: Ապա Սիպիլեան ծանօթագրութեան մէջ կը լուսաբանէ ըսելով, թէ «Հայ ձեռագրաց մէջ ալ օրհնութիւն տուողին երկու մատերն այսպէս երկարած կը

¹⁴ LANGLOIS VICTOR, Numismatique de l'Arménie au moyen âge (Փարիզ, 1855), 110 էջ, 7 տախտակ:

¹⁵ LANGLOIS VICTOR, "Lettre au R. P. Gabriel Aiawazowski, membre de la congrégation arménienne de saint Lazare de Venise, sur quelques monnaies inédites ou peu connues des rois de la Petite Arménie au moyen âge", Revue Archéologique, հատոր X (Երկրորդ մաս, Հոկտեմբեր 1853 - Մարտ 1854), էջ 467-475, յատկապէս էջ 473, թիւ 12:

¹⁶ ՍԻՊԻԼԵԱՆ, էջ 73-76:

նկարուի միշտ»¹⁷: Նոյն գիրքի էջ 55-ին մէջ արձանագրուած է, որ Վիեննայի Մխիթարեան Թանգարանին մէջ կայ սոյն դրամէն երկու օրինակ¹⁸:

1936 թուականին լոյս տեսաւ Կ. Բասմաջտեանի գիրքը: Բասմաջեան մանրամասն նկարագրեց Օշինի օծման դրամն ու կիսադրամը, թէեւ ասոնց գրչանկարները չտպեց: Իր նկարագրած օծման դրամիկ խորագրութիւնն ալ Սիպիլեանի տուած խորագրութեան նման է: Բասմաջեան չի յիշեր իր նկարագրած դրամին ո՛ւր ըլլալը եւ որո՞ւ պատկանելիութիւնը, թէեւ կիսադրամին համար այս տեղեկութեան ուրկէ քաղուիլը մանրամասնութեամբ կը տրուի¹⁹:

1962 թուականին լոյս տեսաւ Զարեհ Պտուկեանի կոթողային գործը, նուիրուած՝ Կիլիկեան Հայաստանի դրամահատութեան: Հոս Պտուկեան ցուցակագրեց Օշին թագաւորի օծման դրամներէն տասներեք օրինակ ինչպէս նաեւ մանրամասնութեամբ արձանագրեց այս դրամներուն ուր գտնուիլն ու չափագիտական տուեալները²⁰:

1973 թուականին Պտուկեան լրիւ տեղեկագրեց ու նկարագրեց Նուարդ Գափամաջեանի պատկանող՝ Օշին թագաւորի օծման դրամներու զանձը, ուր կը յիշուի, թէ դրամագիւտը կը բաղկանար 129 կտորներէ եւ թէ իրեն ցոյց տրուած է յօդուածին հրապարակուելէն քանի մը տարի առաջ²¹:

Ուրեմն ամփոփելով կ'ոլենենանք հետեւեալ պատկերը Օշինի օծման դրամներուն համար.

¹⁷ ՍԻՊԻԼԵԱՆ, էջ 81-82.

¹⁸ ՍԻՊԻԼԵԱՆ, էջ 55.

¹⁹ ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ Կ. Յ., Հայկական ընդհանուր դրամագիտութիւն (Վենետիկ, 1936), էջ 171. Տե՛ս նաեւ վարը ծանօթագրութիւն թիւ 24, Հայկազն Հասկէ՜շեանի բաժինը.

²⁰ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, տե՛ս վերը ծանօթագրութիւն թիւ 6, ԿՀԴ, էջ 353-355, թիւ 1839a-1849.

²¹ ՊՏՈՒԿԵԱՆ ԶԱՐԵՀ Պ., «Օշին թագաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը», Selected Numismatic Studies [SNS] [I] (Լոս Անճելէս, 1981), էջ 488-503, արտասպառած՝ Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսէն [ՀՀՀ], հատոր Դ. (1973), էջ 81-96.

Աղիւսակ 1. Օշին քաղաքի միջին օծման դրամներում քանակը

Հեղինակ	1839	1855	1892	1936	1962	1973
Մ. Բրուսե	—					
Վ. Լանգլուա		1?				
Հ. Կ. Սիպիլեան			2			
Կ. Բասմաջեան				2?		
Զ. Պտուկեան					13	
Զ. Պտուկեան						13 եւ 129
	—	1?	2	2?	13	142

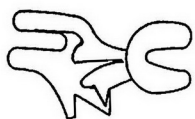
1973 թվականին Օշինի ծանօթ օծման դրամներու քանակը 142 օրինակ էր: Ըստ մեր ընդհանուր տեղեկութեանց, քաղաքի առևտրային կատարողներէն ու հաւաքողներէն այս թիւը գրեթէ չէ փոխուած²²:

Օշինի օծման դրամները ուսումնասիրող դրամագէտներ (Հ. Կ. Սիպիլեան, Կ. Յ. Բասմաջեան, Պ. Զ. Պտուկեան)²³ թափառորի գլխուն աջին երեւցող պատկերը նկարագրած են իրեն, ձեռք մը, մատնանշելու համար Աստուածային Աջին օրհնութիւնը (գլուխնկար ա.):

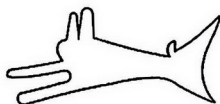
Ստորագրեալը իր հաւաքածոյին մէջ ունի Օշինի տասնեակ մը օծման դրամներ, ուր ոմանց վրայ երեւցող պատկերը հրեշտակի մը կը նմանի (գլխանկար գ.): Հրեշտակ կը նշանակէ Աստուծոյ կողմէ դրկուած պատգամաւոր, իր կամքը կատարելու կամ մարդոց յայտնելու համար: Մեր պարագային՝ Աստուծոյ սպասարկող էակ մը, որ կ'արտայայտէ Աստուածային հաւանութիւնը կամ օրհնութիւնը՝ Օշինի Կիլիկեան Հայաստանի թափառորութեան գահին վրայ բազմելուն համար:

²² NERCESSIAN Y. T., Armenian Coins and Their Values [ACV] (Լոս Անճելէս, 1995, էջ 155-158, 213, 215.

²³ ՍԻՊԻԼԵԱՆ, էջ 55, 81-82, ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ Կ. Յ., էջ 169-172. ՊՏՈՒԿԵԱՆ, ԿՀԴ, էջ 102-103 եւ «Օշին քաղաքի միջին օծման արծաթեկերու դրամագիւտ մը», SNS [I], էջ 488-503, ՀՀՀ, էջ 81-96.

Գրչն. ա. Ձեռք

Գրչն. բ. Փոփոխություն

Գրչն. գ. Հրեշտակ

Օշինն ունի նաեւ եզակի կիսադրամ մը կամ կէս օծման դրամ մը: Ռուբինեան հարստութեան թագաւորներէն կիսադրամներ կտրած են Լեւոն Ա. (Տախտակ 1, նկար Բ), Հեթում Ա., Լեւոն Բ., Լեւոն Գ. եւ Լեւոն Դ., բայց ոչ կէս օծման դրամ: Յարդ միայն երեք օրինակ տեղեկագրուած է այս կիսադրամէն: Մին պատկանած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Սահակ խապայեան Կաթողիկոսի հաւաքածոյին, տեղեկագրուած Հայկազն Հապէշեանի²⁴ կողմէ, մէջբերուած Կ. Բասմաջեան²⁵ եւ մասնակի նկարագրած Պ. Կարապետեան²⁶: Կարապետեան կը գրէ. «1962 թուականին Փարիզ գտնուած ուսանողութեան շրջանիս, ի միջի այլոց, այցելած Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանը -Ամստոնեանի շրջանին- ու այնտեղ (Ալպոնի Մփուէր) դասաւորած ու ցուցակագրած եմ Սահակ խապայեան Կաթողիկոսի Կիլիկեան դրամներու փոքր հաւաքածոն: Այդ փոքրիկ հաւաքածոյի մէջ, իմ հերքին, չեմ գտած խապայեան Կաթողիկոսի վերոյիշեալ Օշինեան արծաթ կիսադրամը»: Երկրորդ նորայայտ ծանօթ նմոյշը աճուրդային վաճառքով ձեռք փոխեց եւ ուր դրուուուիլը անյայտ կը մնայ²⁷: Իսկ երրորդ օրինակը կը պահպանուի

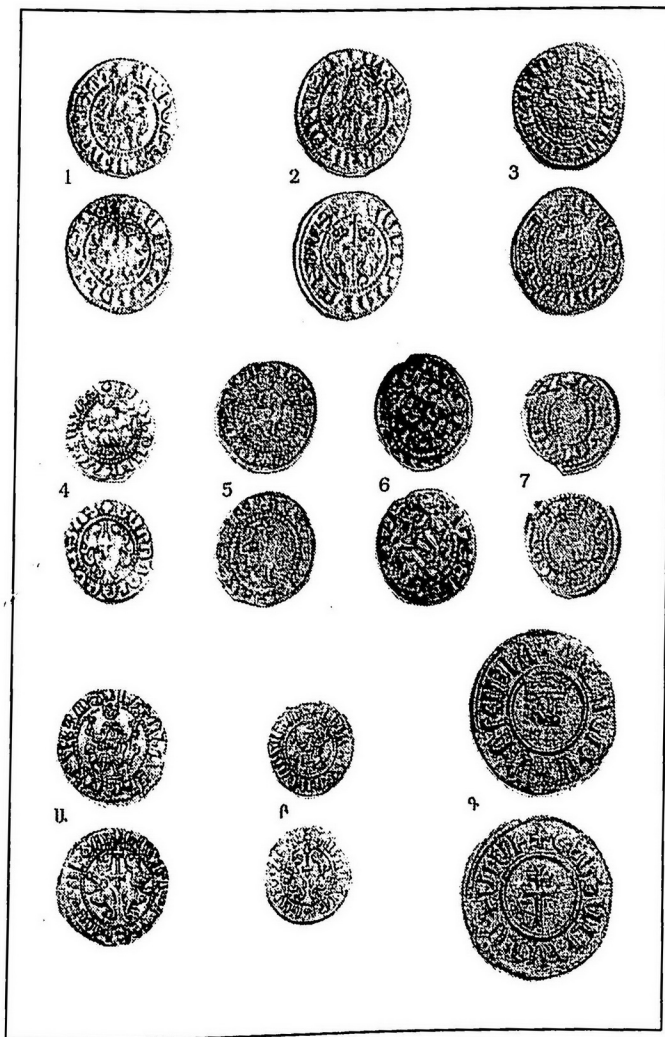
²⁴ ՀԱՊԵՇԵԱՆ ՀԱՅԿԱԶՆ, «Հին դրամներ», Ազատամարտ, հատոր Ա., (Մարտ 6/19, 1911), թիւ 34, էջ 544: ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՊԵՐՃ, «Սահակ խապայեան Կաթողիկոսի Օշին թագաւորի կիսադրամը, Հանդէս Ամսօրեայ, հատոր ԶԱ. (1987), թիւ 1-12, էջ 695-697.

²⁵ ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ, էջ 171.

²⁶ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, էջ 697.

²⁷ GUEVREKIAN J., "King Oshin Half Tram", Հայ դրամագիտական Հանդէս, Ա. շրջան, հատոր IV, (1978), էջ 91-94: BEDOUKIAN PAUL Z., Coinage of Cilician Armenia (անգլերէնով բարեփոխուած հրատարակութիւն, Դանբըրի, Քընէտիքէթ, 1979), էջ 365, թիւ 1936b: NERCESSIAN, ACV, էջ 155, թիւ 440: Classical Numismatic Group [CNG], Auction 36: A Public and Mail Bid Sale (Լանկասթըր, Փէնսիլվէնիա, Դեկտեմբեր 1995), էջ 76, թիւ 857, ծախուած \$4,675.

Մոսկովայի Պատմութեան Թանգարանին մէջ, Պ. Վ. Զուբովի Ռուբինեան դրամներու հաւաքածոյին իբրեւ մէկ մասը²⁸:

Տախտակ 1. Օշին թագաւորին դրամները

²⁸ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՄԱՐԳՈՒԼԵՆԱ, «Պ. Վ. Զուբովի Ռուբինեան դրամների ժողովածուն (Մասն IV)», Հայ Դրամագիտական Հանդէս, հատոր XXX (2004), էջ 59-82, թիւ 25:

1. Օծման դրամ, ձեռքով

Երես. Օշին թագաւորը հանդիպահայեաց բազմած է առիւծա-
զարդ գահին վրայ, թագակիր է եւ ուսերուն վրայ ար-
քայական թիկնոց կը կրէ: Ան աջ ձեռքով խաչ մը կը
բռնէ, իսկ ձախով՝ շուշան մը: Շուշանին վերեւ կայ
ձեռք մը երկու երկար մատներով, որ կը մատնանշէ
Աստուածային Աջին օրհնութիւնը: «Յ» տառը աջ դաշ-
տին մէջ: Խորագրութիւնը մարգարտաշար շրջանակնե-
րու մէջ դէպի աջ՝
+ ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ:

Կռնակ. Կրկնաթեւ երկար խաչ մը, զետեղուած՝ երկու կանգնած
առիւծներու միջեւ, կռնակ կռնակի եւ զլուխնին ետ դար-
ձուցած: «·» (կէտ) ոտնաթոռակի վերեւ: Խորագրու-
թիւնը մարգարտաշար շրջանակներու մէջ դէպի աջ՝
+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՄՈՅ Է:

Տուեալ. ԱՐ, 2.80 դ., SNS 74Տ, ACV 438, Ուսումնասիրութիւն-
ներ 15 (ԵՆ Ժող.)

2. Օծման դրամ, փոփոխութեան նշանով

Երես. Թիւ 1-ի նման, առանց դաշտի տառին, սակայն Աս-
տուածային Աջին օրհնութեան ձեռքը փոփոխական
նշան մըն է հրեշտակի ու ձեռքի միջեւ: Շրջագրու-
թիւնը դէպի աջ՝
+ ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ:

Կռնակ. Թիւ 1-ի նման, առանց դաշտի կէտին: Շրջագրութիւ-
նը դէպի աջ՝
+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ Է:

Տուեալ. ԱՐ, 2.87 դ., SNS 64, ACV 438Տ, Ուսումնասիրութիւններ
19 (ԵՆ Ժող.)

3. Օծման դրամ, հրեշտակով

Երես. Թիւ 1-ի նման, առանց դաշտի տառին, սակայն չուշանին վերեւ կայ հրեշտակ մը, որ կ'արտայայտէ Աստուածային հաւանութիւնը: Շրջագրութիւնը դէպի աջ՝ + ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ Է:

Կռնակ. Թիւ 1-ի նման, առանց դաշտի կէտին: «Գ» տառը խաչին ներքեւ: Շրջագրութիւնը դէպի աջ՝ + ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՆ ԱՅ Է:

Տուեալ. ԱՐ, 2.88 գ., SNS 64Տ, ACV 439, Ուսումնասիրութիւններ 10 (ԵՆ Ժող.)

4. Կիսադրամ կամ կէս օծման դրամ²⁹

Երես. Թիւ 1-ի նման եւ չուշանին վերեւ ձեռք մը երկու երկար մատներով: «Յ» տառին արտացոլումը աջ դաշտին մէջ: Շրջագրութիւնը դէպի աջ՝ + ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ:

Կռնակ. Թիւ 1-ի նման: Շրջագրութիւնը դէպի աջ՝ + ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՆ ԱՅՈՑ:

Տուեալ. ԱՐ, 1.47 գ., 18 մմ, CCA (1979) 1936b, ACV 439, CNG 36-857

Ստորագրեալին տեսակէտն է թէ օծման դրամներու նախնական պատկերատիպը ունեցած է հրեշտակ մը: Յետոյ փոփո-

²⁹ Ըստ Պ. Կարապետեանի (տե՛ս վերը ծանօթագրութիւն թիւ 24) նշուած աշխատանքի տեղեկագրածին, Խաչապեան Կաթողիկոսի կիսադրամին երեսին վրայ տեսանելի է թագաւորը օրհնող Աստուածային Աջը, երեսին շրջագրութիւնը նոյնն է, կռնակինը ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՆ ԱՅՈՑ Է: Ուրեմն կասկածէ վեր է, որ Խաչապեան, նորայայտ ու Մոսկովեան կիսադրամները երեք տարբեր կտոր դրամներ են եւ հաստատօրէն կռնակները հատուած են երեք տարբեր կողապարներով:

խուժեան ենթարկուած է (գրչանկար Բ.), ուր ետեւի մասը կարծես հրեշտակի նկարին ոտքերուն կը նմանի³⁰: Վերջաւորութեան աւելի ուշ թողարկումներուն վրայ այս նկարը պարզեցուած է, հրեշտակի թեւերը մատներու վերածուած են, ոտքերը բազուկի մը, եւ ընդհանուր նկարը կը նմանի ձեռքի մը որ ունի երկու երկնցած մատներ: Մէկ կամ միւս նշանը, արծաթին դրամագիրտական արժէքը չի նուազեցներ, տակաւին օծման դրամ մըն է, ու նաեւ՝ չափազանց գեղատիպ ու հազուադէպ դրամ մը:

Կիրիկեան Հայաստանի դրամահատութեան քանդակագործները երբեմն բառերը կը կրճատէին սահմանուած միջոցին համաձայն: Օշինի օծման ծանօթ դրամներուն վրայ երեւցած են ԱՍՏՈՒ, ԱՍՏՈ, ԱԾՈՅ, ԱԾՈ, ԱՅՈ, ԱԾ Է, ԱԾԻ, ԱՅ Է, ԱՍՏ, կրճատումները «Աստուծոյ» բառին համար:

Թագուորին

Օշին թագաւորին դրամահատութեան կորիզը կը կազմէ իր թագուորին կոչուած միւսաւորը: Այս արժէքագրուած արծաթեայ դրամ մըն է: Թագուորինը ծնունդ առաւ Լեւոն Բ. թագաւորի տարիներուն, պատկերատիպը ստացաւ իր վերջնական ոճն ու կշիռը Լեւոն Գ. թագաւորի տարիներուն: Հոս դրամին արծաթի քանակը աւելի նուազ է ու կշիռը՝ աւելի թեթեւ: Դրամի երեսին վրայ պատկերուած է հեծեալ թագաւորը դէպի աջ, ետին «Հայկական առիւծ» մը դէպի աջ:

5. Թագուորին

Երես. Օշին թագաւորը ձիավար է դէպի աջ, հանդիպահայեաց դէմքով ու թագակիր: Ան սանձը կը բռնէ ձախ ձեռքով, աջ ձեռքով՝ շուշանագլուխ մական մը, որ կ'երկարի աջ ուսին վրայ: Խորագրութիւնը մարդարտաշար շրջանակներու մէջ դէպի աջ՝

+ ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈ:

³⁰ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., "Angel on King Oshin Coronation Trams", Հայ դրամագիրտական ուսումնախրութիւններ, էջ 399-407, տախտակ 77-78, արտատրււած՝ Հայ Դրամագիրտական Հանդէսէն, հատոր XXIII (1997), էջ 13-18 (հայերէն ամփոփում):

Կռնակ. Առիւծ մը դէպի աջ կը հայլի ու կը քալէ: Կռնակին վըրայ կայ մէկ-թեւանի խաչ մը: Խորագրութիւնը մարգարտաշար շրջանակներու մէջ դէպի աջ՝
+ ՇԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ:

Տուեալ. ԱՐ, 2.44 գ., կէԴ 1886, ACV 441 (ԵՆ ժող.)

Դրամի պատկերատիպը եւ շրջագրութիւնը ունին զանազան տարբերակներ: Թագուորիները տրամագիծով աւելի փոքր են, շատ քիչ խնամքով պատրաստուած են եւ շատ կը նմանին Լեւոն Գ.-ի արծաթեայ թագուորիներուն: Հագուագիւտ օրինակներու վրայ թագաւորին պատկերատիպը քանդակուած է առանց մականի, առիւծը երբեմն ժանիք ունի երբեմն ոչ: Շրջագրութիւնն ալ նմանապէս՝ ունի ՇԻՆԱԾ կամ ալ ՇԻՆԵԼ ձեւերը: Ռուբինեան հարստութեան դրամներու ետին քանդակուած առիւծը, իր մէկ կամ երկու թեւանի խաչով, նկատուած է դրամագիտական եզակի ներդրում մը հայոց կողմէ ու խաչ կրող առիւծը որակուած է «հայկական առիւծ»:

Լեւոն Դ.-ի (1320-1342) թագաւորութեան շրջանին Մամլուքները անընդհատ շարունակեցին յարձակիլ Կիլիկեան Հայաստանի վրայ եւ նոյն իսկ գրաւեցին ու կործանեցին Այաս նաւահանգիստը: Հայերը հարկադրուած խաղաղութեան դաշինք կնքեցին եւ վճարեցին տարեկան 1,200,000 թագուորին իբրեւ հարկ կամ տուգանք: Օշին մահացած էր տակաւին քանի մը տարի առաջ: Օշինի եւ Լեւոն Գ.-ի արծաթեայ թագուորիները շրջանառութեան մէջ էին: Իբրեւ հարկ տրուեցաւ ինչ որ կը գտնուէր գանձատան մէջ՝ Լեւոն Դ.-ի թագուորիներուն հետ միատեղ Օշինի եւ Լեւոն Գ.-ի ետին մնացած մի քանի օրինակ արծաթեայ դրամները: Հոս տեղին է յիշել, որ արաբերէնով կրկնադրոշմով հայ դրամներ շրջանառութեան³¹ մէջ եղած են հայատառ թագուորիներու եւ եգիպտացի Մամլուքներու դիրհէմներուն հետ: Երբեմն կրկնադրոշմը (կ/դ) կատարուած է հապճեպով եւ կարելի

³¹ L. Y. RAHMANI, "A 14th Century Hoard from Tiberias", Israel Numismatic Journal, հատոր II (1964), թիւ 3-4, էջ 47-48, տախ. I, թիւ 5-7 (անգլերէնով); BE-DOUKIAN PAUL Z., "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic", SNS [I], էջ 161-171 (անգլերէնով), արտասպուած՝ Armeniaca հատորէն (Վենետիկ, 1969), էջ 138-147.

է ընթերցել ներքնադրոշմի (ն/դ) հայերէն տառերն ու վերագրեալ տիրակալին անունն ու տիտղոսը:

6. Թագուորին, կրկնադրոշմուած արաբատառ կնիքով, վերագրուած՝ ալ-Նասիր ալ-Դիմ Մուհամմէդի անունով:

Երես. կ/դ, Արաբատառ տիտղոսն ու տոհմաբանութիւնը՝ երեք տողի վրայ:

ն/դ, Նշմարելի՝ միայն դէպի աջ շրջագրութեան մի մասը՝
+ Ա.Ի ... ԹԱԳԱԻՈՐ Հ ...:

Կռնակ կ/դ, Արաբատառ կրօնական ասոյթ՝ երեք տողի վրայ:

ն/դ, Նշմարելի՝ առիւծին պոչը: Շրջագրութիւնը դէպի աջ՝
+ ՇԻՆԱԾ Ի ՔԱՂ... Ի ՍԻ:

Տուեալ. ԱՐ, 2.36 գ., 20 մմ, կ/դ դէպի ն/դ (ԵՆ Ժող)³²

7. Փող

Երես. Օչին թագաւորը բազմած է նստարանի նման դահլի մը վրայ, աջ ձեռքով կը բռնէ խաչ մը, ձախով՝ շուշան մը: Խորագրութիւնը մարգարտաշար շրջանակներու մէջ դէպի աջ՝
+ ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ Հ:

Կռնակ. Գեղազարդ խաչ մը: Խորագրութիւնը մարգարտաշար շրջանակներու մէջ դէպի աջ՝
+ ՇԻՆԱԾ Է ՔԱՂԱՔ ՍԻ:

Տուեալ. ՊՂ, 1.17 գ., ԿՀԴ 1941, ACV 448 (ԵՆ Ժող.)

³² ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., «Կիլիկեան Հայաստանի արաբերէնով կրկնադրոշմուած դրամները, Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, հատոր Ի. (2000), էջ 151-182, թիւ 8. Տիտղոսի ու տոհմաբանութեան թարգմանութեան, ինչպէս նաեւ կրօնական ասոյթի թարգմանութեան համար տե՛ս էջ 157, Աղիւսակ I, Տիպ III:

ԶԱՓԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

Ինչպես վերը ակնարկուեցաւ, Կիլիկեան Հայաստանի արծաթեայ դրամներու արժէքազրկումը սկսած էր Լեւոն Բ-ի թագաւորութեան շրջանին: Մմբատ եւ Կոստանդին Ա. թագաւորները փորձեցին թողարկելու բարձրորակ արծաթեայ դրամներ կարճատեւ շրջանի մը համար: Լեւոն Գ-ի շրջանին արժէքազրկուած թագաւորիններ հատանուեցան³³: Օշինի օծման դրամները նմանապէս փորձ մըն էին թողարկելու բարձրորակ արծաթեայ դրամներ: Սակայն պատմական իրողութիւնը այդ է, թէ ասոնք կարճատեւ եղան եւ Օշինի դրամներու հիմնական միաւորը իր արժէքազրկուած թագաւորինը հանդիսացաւ:

Աղիւսակ 2. Օշին թագաւորի դրամներուն միջին կշիռը

Դրամական միաւոր	Քանակ	Տեսակարար ծանրութիւն	Զուտ արծաթ	Միջին կշիռ
Օծման դրամ	29			2.86գ.
	11	10.113	2.3գ.	
Թագաւորին	374			2.43գ.
	8	9.363	1.2գ.	
Թագաւորին, արաբ. կ/դ	10			2.37գ.
Փող	20			1.29գ.

Լեւոն Ա. թագաւորի շրջանին արծաթեայ դրամին (Տախտակ 1, նկար Ա) միջին կշիռն է 2.89գ. եւ կը պարունակէ աւելի քան 90 առ հարիւր արծաթ կամ նոսազագոյն 2.6 գուտ ար-

³³ ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ Ե. Թ., "A hoard of Levon III Takvorins" եւ "Specific Gravity of Levon III Takvorins", Ուսումնասիրութիւններ, էջ 369-398, արտատպուած՝ Հայ Դրամագիտական Հանդէսէն, հատոր XVIII (1992), էջ 2-14 (հայերէն ամփոփում) եւ հատոր XXI (1995), էջ 41-45, Հոս 109 թագաւորինի համար 2.45 գ. է միջին կշիռը եւ 55.2 առ հարիւր արծաթ:

ծաթ³⁴: Օշինի օծման դրամները ունին աւելի քան 80 առ հարիւր արծաթ³⁵ կամ նուազագոյն 2.3 գ. զուտ արծաթ, միջին կշիռ՝ 2.86 գրամ³⁶ (Աղիւսակ 2):

Օշին սկսաւ թողարկել իր արժէքագրկուած արծաթեայ դրամը թագուորինը: Այս մէկը պիտի վերածուէր Կիլիկիոյ դրամական հիմնական միաւորին իրեն յաջորդողներու թագաւորութեան շրջանին: Օշինի շրջանին թագուորինը ունէր 52-65 առ հարիւր արծաթ կամ 1.2 գրամ զուտ արծաթ³⁷, միջին կշիռ՝ 2.42 կրամ³⁸, այսինքն օծման դրամին կէս արծաթի պարունակութիւնը:

Կրկնադրոշմուած թագուորիններու միջին կշիռը եղած է 2.37 կրամ³⁹: Անշուշտ կրկնադրոշմուած դրամները պիտի պահէին

³⁴ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., “Tram Hoards of Levon I”, Ուսումնասիրութիւններ, էջ 243-275, արտատպուած՝ Հայ Դրամագիտական Հանդէսէն, հատոր XIX (1993) էջ 3-24 (հայերէն ամփոփում), ՄԵԹՔԱԼԵ Դ. Մ., «Կիլիկեան Հայաստանի ԺԳ. դարու արծաթ դրամներուն մետաղաձոյլը», Բազմավէպ, հատոր ՃԾԷ. (1999), էջ 80-93,

³⁵ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, «Օշին քաղաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը», էջ 492,

³⁶ Օծման դրամներու միջին կշիռն համար տուեալները քաղուած են հետեւեալ աղբիւրներէն.- 1) ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ, “Angel on King Oshin Coronation Trams”, տուեալներու համար տե՛ս էջ 404 (18 դրամ), 2) ՊՏՈՒԿԵԱՆ, «Օշին քաղաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը», տուեալներու համար տե՛ս էջ 492 (11 դրամ),

³⁷ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, «Օշին քաղաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը», էջ 492,

³⁸ Թագուորիններու միջին կշիռն համար տուեալները քաղուած են հետեւեալ աղբիւրներէն.- 1) ՊՏՈՒԿԵԱՆ ԶԱՐԵՀ Պ., Կիլիկեան Հայաստանի դրամները, էջ 355-364 (22 թագուորին), 2) ՍԵՔՈՒԼԵԱՆ ՀԱՅՐ ՕԳՈՍԽԻՆՈՍ, «Վիեննայի Միֆթարեան քանգարանի Աւշինի արծաթները», Դրամագիտական պրպտումներ (Վիեննա, 1982), էջ 75-101, տուեալներու համար տե՛ս էջ 84-100 (290 դրամ), արտատպուած՝ Հանդէս Ամսօրեայէն հատոր 22. (Ծոռուար-Մարտ 1972), թիւ 1-3, էջ 95-110, 3. Levon A. Saryan, “A Silver Coin Hoard of Levon III and Oshin”, Հայ Դրամագիտական Հանդէս, հատոր XX (Ծոռնիս 1994), թիւ 2 էջ 25-34 (հայերէն ամփոփում), տուեալներու համար տե՛ս էջ 29-30 (42 դրամ), 4) Ե. Թ. Ներսէսեանի սեփական հաւաքածոն, ուր կը գտնուին 20 թագուորիններ:

³⁹ Արաբերէնով կրկնադրոշմուած թագուորիններու միջին կշիռն համար տուեալները քաղուած են հետեւեալ աղբիւրներէն.- 1) ՍԵՔՈՒԼԵԱՆ, «Վիեն-

իրենց նախկին կշիռը եւ կրնադրոշմուելու ընթացքին շատ չընչին ծանրութիւն մը թերեւս կորանցնէին:

Պղնձեայ դրամները ունեցած են արծաթներուն նման կըշռային անկում: Օրինակի համար Լեւոն Ա. թագաւորի օրերուն կար խոշոր պղնձեայ դրամ մը (դանգ, Տախտակ 1, նկար Գ), որ ունէր 7.04 գ. միջին կշիռ⁴⁰: Օշինի օրով այս ինկած էր 1.29 կրամի⁴¹:

Օշին իր գահակալութեան սկիզբը կտրեց Լեւոն Ա.ի եւ Հեթում Ա.ի նման բարձրորակ արծաթեայ դրամներ եւ կիսադրամներ: Սակայն ասոնց թողարկումը կարճատեւ եղաւ: Շատ հաւանաբար Օշին փորձեց վերականգնել Կիլիկեան Հայաստանի արծաթեայ դրամին նախկին վարկը միջազգային շուկային մէջ: Սակայն հարկադրուած տնտեսական պայմաններէն սկսաւ հարիւր հազարներով թողարկել իր արժէքազրկուած արծաթեայ ու պղնձեայ դրամները: Այս կը վաւերացնէ այն վարկածը, թէ տնտեսական անկումը հարկադրած էր Օշին թագաւորին դադրեցնել բարձրորակ արծաթեայ դրամներու հատանումը եւ ձեռնարկել արժէքազրկուած արծաթեայ դրամին՝ իր նախորդ Լեւոն Գ. թագաւորի դրամահատութեան նման:

Ե. Թ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

նայի Միսիթարեան Բանգարանի Աւշինի արծաթները», Դրամագիտական պրպատումներ էջ 101, տուեալներու համար տե՛ս 101 (3 դրամ), 3) BALOG PAUL, The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria (Նիւ Եորք, 1964), էջ 146-147, տուեալներու համար տե՛ս էջ 147 (3 դրամ), 4) Ե. Թ. Ներսէսեանի սեփական հաւաքածոն, ուր կը գտնուին 4 կրկնադրոշմուած թագուորիններ:

⁴⁰ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., «Copper Coins of Levon IV», Ուսումնասիրութիւններ, էջ 408-417, պղինձներու տուեալներու համար տե՛ս էջ 410, աղիւսակ 1ը, արտատուած Հայ Դրամագիտական Հանդէսէն, հատոր XXIV (1998), էջ 3-9 (հայերէն ամփոփում):

⁴¹ Փողերու միջին կշիռն համար տուեալները քաղուած են հետեւեալ աղբիւրներէն. - 1) ՊՏՈՒԿԵԱՆ, ԿՀԴ, էջ 365-367 (5 փող), 2) Ներսէսեանի սեփական հաւաքածոն, ուր կը գտնուին 9 փողեր, ինչպէս նաեւ իր տեղեկութիւնները քաղուած զանազան աճուրդային կատալոգներէն:

Coins of king Oshin (1207-1220) of Cilician Armenia

Y. T. NERCESSIAN

(summary)

King Oshin struck a silver coronation tram, half tram or half coronation tram, takvorin, and small sized copper pogh. Additionally, there are Oshin takvorins overstruck in Arabic. Among all Oshin's coins, the most common coins are his silver takvorin and copper pogh.

In the past Oshin coronation coins have been studied and the object appearing to right of king's head has been described by numismatists as a Divine Hand giving His blessing. However, the author has several pieces where the object appearing next to king's head is actually an angel with two wings.

Initially, on Oshin coronation coins an angel was engraved next to the king's head. An angel is a messenger of God, in human form with wings, communicating His will to man. In this case, an attendant of God is expressing Divine approval of Oshin seated on the throne of the Cilician Armenian kingdom.

Eventually, the angelic body and two wings were simplified, transformed, and took the shape of a hand and two fingers. On late Oshin coronation issues there are two straight fingers, a bulky object resembling a hand.

Examination of Oshin's coinage reveals that coronation trams were struck with greater care than his takvorins and pogh. Furthermore, his coronation piece has twice (2.3 g.) more silver than his takvorin (1.2 g.). When King Levon I struck his large copper coin, the average weight was 7.04 g. During the regnal period of Oshin this was transformed into a small, copper coin (pogh) weighing 1.29 g. Since we also have half trams, the possibility exists that at the beginning Oshin intended to strike high quality silver coins similar to kings Levon I and Hetoum I. Forced with economic reality, they were replaced with debased silver and copper coins known (takvorins and pogh), issued by the hundreds of thousands.